

Minima moralia, de Theodor W. Adorno. Reflexions a tomb de la traducció de filosofia al català

Joan Ferrarons i Llagostera

La tardor de l'any passat va sortir a la llum la meua versió de *Minima moralia: reflexions des de la vida deteriorada*, de Theodor W. Adorno. Es tracta d'un volum que aplega aforismes de certa extensió escrits durant l'exili californià, amb què l'autor esbossa de manera negativa les possibilitats d'una vida correcta malgrat els danys que pateixen les persones en una època marcada pels totalitarismes i la incipient societat de consum. El filòsof i sociòleg alemany hi aborda temes com la figura de l'intel·lectual a la indústria cultural, el consum i els mitjans de masses, la construcció ideològica per mitjà de la cultura o la dinàmica econòmica de la burgesia.

La tasca de portar al català aquest llibre cabdal en l'obra d'Adorno va comportar tot un repte, no solament per la densitat filosòfica i l'ambició estilística del text de partida, sinó també per les copioses referències, sovint al·lusives, a d'altres pensadors o a referents històrics i culturals del moment. En aquest article voldria situar breument aquesta traducció en el context de la recepció d'Adorno en català i desgranar algunes de les dificultats amb què vaig topar a l'hora de traduir *Minima moralia*, que em permetran reflexionar sobre els entrebancs amb què topa, en general, la traducció de filosofia al català.

Si pensem en la recepció de Theodor W. Adorno en català, a primer cop d'ull sembla que el filòsof de Frankfurt ha tingut una repercussió considerable en la cultura catalana: al capdavant, al nostre país el pensament adornià ha estat

objecte d'articles, seminaris, ponències i tesis doctorals, i és també estudiat a les nostres facultats de filosofia, tant en matèries dedicades al pensament contemporani en general com també en cursos més especialitzats sobre teoria literària, crítica cultural, estètica, sociologia de l'art o musicologia.

Entre els autors en català que han rebut el seu pensament podem esmentar Miquel Cabot, Robert Caner o Marta Tafalla. Al primer d'ells, per exemple, devem la monografia *El penós camí de la raó* (1997), trenada al voltant de nocions com la subjectivitat, la modernitat i la racionalitat, partint sobretot de *Dialektik der Aufklärung* i *Negative Dialektik*, com també li devem l'edició d'un volum (en castellà) que aplega les ponències presentades en un congrés sobre Adorno celebrat a Palma la primavera de 2006. Caner, per la seva banda, s'ha interessat per lectures de Franz Kafka, Primo Levi o Samuel Beckett des del pensament adornià, mentre que Tafalla ha investigat el lloc que hi ocupen la memòria o la utopia.

Pel que fa a la traducció literatura secundària, es pot ressenyar la publicació, fa dos anys, del volum *Cinema i experiència*, en què Miriam Hansen explora la relació entre l'estètica cinematogràfica i l'experiència de la modernitat sobre la base del pensament de Siegfried Kracauer, Walter Benjamin i Theodor W. Adorno, i que demostra la vigència del seu pensament i l'interès que encara desperta.

Fora dels cercles acadèmics, però, la recepció ha estat més limitada, almenys si ens atenim a l'escassetat de traduccions d'Adorno al català, unes publicacions que, fet i fet, són el que hauria de fer accessible el seu pensament al públic que llegeix en la nostra llengua, si és que «accessible» és un mot escaient a aquest filòsof.

En primer lloc, cal esmentar la *Sociologia i psicologia* (1972), una traducció de l'assaig «Zum Verhältnis von Soziologie und Psychologie» feta ?ja es veu pel títol? a partir de la versió anglesa que, uns anys abans, havia aparegut a *The New Left Review*. Dues dècades després va aparèixer en català la primera traducció directa: un fragment (el núm. 150) de *Minima moralia*, titulat «Full extra», traduït per Josep Murgades per a un número extraordinari d'*Els Marges* dedicat a traduccions. Vint anys més tard va sortir en la nostra llengua la primera traducció de certa extensió: una selecció de textos titulada *Notes de literatura* (2001), a cura de Robert Caner, que aplega vuit escrits de l'obra homònima més l'assaig «Apunts sobre Kafka», provinent de *Prismen: Kulturkritik und Gesellschaft*. Aquest volum té la virtut de ser prologat per Caner mateix, que ofereix una semblança d'Adorno, un *aperçu* de la seva obra i pensament, com també una reflexió sobre el seu estil. Pocs anys després va sortir *L'assaig com a forma* (2004), un treball inclòs, de fet, a *Notes de literatura*, en què el filòsof considera aquest gènere en oposició a les formes tradicionals en la mesura que desafia el pensament lineal de manera «metòdicament immetòdica». La següent traducció d'Adorno es va fer esperar quinze anys i va portar al català una conferència dictada l'any 1967 a Viena i titulada *Aspectes de la nova extrema dreta* (2022), en què el filòsof analitza les condicions socials i psicològiques que afavoreixen els moviments d'ultradreta.

Com es veu, doncs, fins a la recent aparició de *Minima moralia* no es disposava en català de cap de les principals obres d'Adorno, que a més d'aquesta inclourien tres llibres més: *Dialektik der Aufklärung* (1947, amb Max Horkheimer), *Negative Dialektik* (1966) i la pòstuma *Ästhetische Theorie* (1970).

Aquesta mancança no és, malauradament, cap fet insòlit, sinó que concorda amb la situació general de la traducció de filosofia al català, que obliga els lectors catalans a accedir a molts clàssics del pensament per via d'altres

llengües, sobretot del castellà. No es poden deixar d'esmentar, però, algunes iniciatives editorials encaminades a esmenar aquesta falta, com ara la desapareguda col·lecció «Textos Filosòfics» de Laia, les publicacions filosòfiques de la Bernat Metge o els catàlegs, entre d'altres, d'Adesiara, Arcàdia, Edicions 62, Ela Geminada, La Magrana, Lleonard Muntaner o les Edicions de la Universitat de Barcelona, un segell aquest darrer que recentment ha publicat la *Crítica de la raó pura*, d'Immanuel Kant, en versió de Miquel Montserrat. El fet que una obra com aquesta, fonamental en la història de la filosofia, hagi estat publicada en català per una editorial pública ja ens indica que les limitacions són sobretot d'ordre econòmic, cosa que encara fa més valuoses, doncs, les obres que malgrat tot es traslladen al català.

La traducció de filosofia ja presenta, per si mateixa, una sèrie de dificultats intrínseques del gènere, com podrien ser el rigor nocional ?o, per contra, l'ús de termes amb més d'un sentit??. Una sintaxi sovint tan complexa com els pensaments que vehicula, les referències al context històric i cultural de l'autor o el difícil equilibri entre la fidelitat a la lletra de partida i una prosa llegidora en la llengua d'arribada. Les mancances generals en la traducció de filosofia al català, però, afegien a aquest reguitzell de dificultats, doncs, una trava més, atesa la propensió dels filòsofs a al·ludir als pensadors que els han precedit i el nombre comparativament reduït de traduccions de filosofia al català.

En general, es podria dir que això obliga el traductor a plantejar-se més qüestions i, si en cert sentit té més llibertat per triar l'equivalent d'un terme filosòfic, a la pràctica es veu coartat per la possibilitat que els lectors siguin capaços de detectar una al·lusió concreta, sobretot quan el criteri del traductor discrepa de l'ús en altres llengües (sobretot, de nou, el castellà), tot i que aquesta limitació també afecta aquells casos en què, havent-hi una tradició establerta en la llengua d'arribada, el traductor tanmateix en discrepa.

Sigui per la raó que sigui, per tal de garantir la identificació de certes nocions, en filosofia existeix l'ús d'afegir a l'equivalent triat pel traductor el terme original, emmarcat per claudàtors. Així, per exemple, si hom discrepa del terme *transvaloració* com a equivalent de la *Umwertung* nietzscheana, podria traslladar-lo així: «reavaluació [*Umwertung*]». Aquesta és, doncs, una solució que alleugereix el text de notes, cosa extremament útil en una obra com *Minima moralia*, que en alemany no conté ni una sola anotació, però que en català, en canvi, en va necessitar força.

Pel que fa a la terminologia filosòfica de l'obra, de vegades sí que vaig poder recórrer a equivalències trobades per autors en català. És el cas d'*Eingedenken*, que en el pensament adornià al·ludeix a una mena de record que no concep el passat com una cosa tancada i que en subratlla l'actualitat. En aquest terme, doncs, vaig optar per l'equivalent *rememoració*, feliçment suggerit pel treball de Miquel Cabot esmentat més amunt.¹

Un cas diferent el planteja el terme *das richtige Leben*, que ocupa un lloc central dins *Minima moralia*. Aquest concepte havia estat traduït al castellà com a *vida justa*, però em va semblar que aquesta tria confonia les nocions de *richtig*, *Richtigkeit* 'correcte, correcció' amb *gerecht*, *Gerechtigkeit* 'just, justícia'. Adorno parla, en altres contextos, de la justícia, però en general no es pot dir que faci servir aquests conceptes de manera indistinta i, per tant, vaig preferir traslladar-lo, de manera potser més literal, com a *vida correcta*. Val a dir que *richtig* també pot voler dir 'just', però no és el *just* de *justícia*, sinó la justesa que tenim al cap quan diem que algú ha arribat en el moment just (*der richtige Moment*) o que tal és la persona justa (*der richtige Mensch*) per a una feina determinada.

A banda del vocabulari propi d'Adorno, però, també cal parlar de termes que manlleua a d'altres pensadors, no sempre amb un sentit idèntic, però sí establint-hi un diàleg o, si més no, fent-hi una referència clara. En aquest llibre, doncs, hi abunden expressions preses de Hegel, Marx o Lukács. Un terme que Adorno emprava en el sentit hegelianista és el mot *Geist*. Atès el pes específic d'aquest vocable en la filosofia alemanya, en aquest cas em va semblar pertinent afegir una nota per explicar que la paraula alemanya *Geist* designava d'entrada els esperits o espectres, però que amb el cristianisme va adoptar el sentit de 'substància incorpòria de l'ésser humà'; a partir del segle XVIII encara va ampliar més les seves accepcions seguint el model del mot francès *esprit*, que també denota l'enteniment, el geni o l'agudesia d'una persona, sense perdre per això el sentit cristià.

Seguint la manera tradicional de portar Hegel a d'altres idiomes,² vaig traduir *Geist* amb la paraula *esperit*. El problema és que les paraules derivades de *Geist* tenen sentits prou variats, que s'aparten del que en català entenem per espiritualitat: si *geistlich* vol dir 'espiritual, eclesiàstic', *geistig* en canvi és 'mental, intel·lectual', *geistreich* significa 'agut, enginyós', mentre que les *Geisteswissenschaften* són les 'humanitats' (literalment 'ciències de l'esperit'), etcètera.

A les «Tesis contra l'ocultisme» (aforisme 151), per exemple, Adorno parla dels fantasmes i l'espiritisme, en un clar joc de paraules amb el concepte hegelianista. En aquest cas, el mot català *esperit* funcionava perfectament, però no era així quan l'adjectiu *geistig* tenia una ressonància més aviat intel·lectual. A l'últim aforisme del llibre, per exemple, Adorno parla d'«els qui laboralment s'ocupen de coses intel·lectuals» (*gesitig* a l'original), després d'esmentar «els intel·lectuals» (*die Intellektuellen* a l'original). En un cas així, és clar, en català no diríem pas que algú com Adorno es dedica a coses espirituals. Aquesta mena de situacions trenquen, doncs, l'equivalència *Geist* = *esperit*, però a la

nota del traductor ja advertíem al lector que els mots *esperit* i *intel·lecte* remetien en alemany a un mateix concepte, llevat que s'especifiqués el contrari, de manera que les nocions *Geist* i *Intellekt* quedaven ben delimitades.

El mot que millor il·lustra la polisèmia d'alguns termes filosòfics és *aufheben*, noció que Adorno també manlleva de Hegel, que hi relligà tres sentits d'*alçar*: 'aixecar, recollir', 'abolir, revocar' i 'desar, preservar'. Atesa la diversitat d'equivalents amb què vaig traslladar aquest concepte, recurrent en tot el llibre, sempre en vaig donar el mot original entre claudàtors.

Una altra referència a Hegel que ocupa un lloc central en el llibre és l'aforisme 29, quan Adorno diu: «Das Ganze ist das Unwahre», una frase que capgira la cèlebre sentència hegeliana que diu tot el contrari: «Das Wahre ist das Ganze» ('El veritable és el tot').

La versió castellana girava aquesta frase així: «El todo es lo no-verdadero», assimilant, aparentment, els termes *nichtwahr* i *unwahr*. Tot i que és cert que en algunes ocasions Hegel fa servir el primer,³ cal dir que és un terme tècnic ('no veritable'), a diferència d'*unwahr*, mot germànic d'ús comú al costat de *falsch* 'fals', d'origen llatí. Aquesta mena de dobles llatínogermànics són freqüents en alemany i sovint enclouen algun matís difícil de traslladar al català. En aquest cas, mentre que *unwahr* es concep per oposició al veritable (*wahr*), *falsch* es concep per oposició al correcte (*richtig*).

Fins on jo sé, Hegel no elabora una distinció entre *nichtwahr* i *unwahr*, però em semblava agosarat tractar-los com a sinònims com feia el castellà; al cap i a la fi, no és probable que un tecnicisme com és *no veritable* vulgui dir el mateix que *fals*, de la mateixa manera que el *no blanc* no vol pas dir *negre*. La meua

proposta («El tot és el fals»), és clar, té l'inconvenient de confondre en català els termes *unwahr* i *falsch*, i crear una associació amb «la vida falsa» absent a l'original. La manca de sintonia era necessària en l'original, perquè si Adorno volia evocar la sentència hegeliana, era molt millor afegir el prefix *un-* al mot *wahr* que no pas optar pel mot d'arrel llatina *falsch*.

El problema dels doblets llatino-germànics és recurrent en la traducció de filosofia alemanya. Penseu, per exemple, en la distinció kantiana entre *Wirklichkeit* i *Realität*, dos mots que, en general, traduiríem al català invariablement com a *realitat*. En la traducció de la *Crítica de la raó pura*, per exemple, Miquel Montserrat resol el problema distingint el segon sentit del mot *realitat* amb claus angulars (una marca tipogràfica també anomenada «angles de Quine»): ?realitat?.⁴

Parlant de Kant, una referència que vaig arriscar-me a deixar perdre és la noció *der ewige Frieden*, que en la meua traducció dels *Minima moralia* apareix com a *pau eterna*. La noció de *pau eterna* té una llarga tradició en el món alemany que es remunta a l'edat mitjana, però malgrat els clars ressons cristians, al llarg de la història el terme també s'ha emprat fora de l'àmbit religiós, designant per exemple tractats de pau. El filòsof de Königsberg, doncs, es va servir d'aquest terme per al seu concepte filosòfic, que va desenvolupar justament al llibre *Zum ewigen Frieden* («Sobre la pau eterna»). De fet, al final del volum, Kant al·ludeix explícitament als tractats de pau esmentats, referint-s'hi com a paus «falsament anomenades eternes».

En aquest llibre, doncs, Kant defensa una pau que sempre qualifica amb l'adjectiu *ewig* 'etern', tot i que en llengües com l'anglès, el francès o el castellà han fet fortuna les expressions *perpetual peace*, *paix perpétuelle* o *paz perpetua*, segurament influint-se les unes a les altres. Tot i que els termes

perpetu i *etern* són propers, val a dir que no són exactament sinònims: d'alguna manera, el primer s'acosta a les nocions de permanència, continuïtat i ininterupció, mentre que el segon té un deix religiós i evoca la infinitud i la immortalitat. Pensem, per exemple, en la diversitat de sentit que tenen expressions com *cadena perpètua* o *condemna eterna*.

Més enllà de la diferència semàntica, val la pena assenyalar que en aquest llibre Kant mateix contrasta l'eternitat i la perpetuïtat, quan diu, just al principi de l'obra, que per aconseguir la pau eterna cal abolir els exèrcits perpetus. Per parlar d'aquests exèrcits, se serveix, doncs, de l'expressió *ständiges Heer* 'exèrcit permanent' abans d'afegir, en llatí, l'equivalent *perpetuus miles*. Per tant, Kant sí que es refereix a la permanència o perpetuïtat, però associa aquesta noció als exèrcits que cal abolir, no pas a la pau que defensa.

En aquest cas, doncs, no hi ha una manca d'antecedent (Salvi Turró, 1997: 92, per exemple, rep aquesta noció com a *pau perpètua*), sinó que el problema és més aviat la discrepància tant respecte a altres llengües com a un ús català que segurament n'ha estat influït i que encara no recolza en una tradició sòlida de traduccions. Es podria haver complementat el terme *pau eterna* amb la noció original alemanya, però en aquest cas concret, l'únic del llibre, no em va semblar imprescindible per seguir l'aforisme.

Encara hi ha una altra decisió que aparta la meua traducció de certa consuetud filosòfica, i és que sovint no vaig traduir el mot *Mensch* com a *home*, com ha estat tradició en català per referir-se al gènere humà. És cert que *Mensch* sol tenir aquest sentit ('humà, ésser humà, home en general'), i així es tradueix algunes vegades, però també es pot fer servir ?i en Adorno ben sovint és així? com a sinònim de *Person* 'persona'. El problema d'optar invariablement per l'expressió *home* no hauria pas estat que resultés antiquat, sinó que crearia un

eco absent en l'original respecte a aforismes en què sí que es tematitza l'home ('persona de sexe masculí'). D'altra banda, amb l'ús constant d'*ésser humà* s'hauria perdut el matís personal i la dimensió social del terme, tot i que això, és clar, ens porta a l'àmbit de la interpretació.

Finalment, encara vull esmentar una altra discrepància de la meua traducció respecte a d'altres. Me'n va avisar una lectora atenta, tota estranyada de veure que en la meua versió dels *Minima moralia* no hi sortís ni una sola vegada la noció d'*exili*, que ella creia central en aquest text. El cas, però, és que aquest terme, que surt una trentena de cops a la traducció castellana,⁵ no apareix ni un sol cop en l'original adornià, que parla sempre d'*Emigration* i *die Emigranten*. És cert que Adorno va estar exiliat ?de fet, va escriure bona part dels *Minima moralia* a l'exili californià?, però la noció d'exili té un pes singular en el judaisme i no em vaig atrevir a posar-la en boca d'algué que justament fou expulsat d'Alemanya per la seva ascendència jueva.

Com he pogut exposar, doncs, la traducció de filosofia presenta reptes importants pel que fa a la terminologia, agreujats en català per una manca de referents en la llengua pròpia. A més, en una prosa tan elaborada i literària com la d'Adorno, cal trobar un equilibri entre el rigor nocional i l'elegància estilística, que tampoc no pot enfosquir en demesia el sentit del text, atès que la traducció al capdavant pretenia acostar el pensament adornià al lector en català. Si la meua traducció presenta discrepàncies respecte d'altres traduccions, no s'ha pas d'entendre com una impugnació a diferents maneres de llegir l'obra, sinó simplement com una altra proposta respecte a la qual es podria trobar l'equilibri esmentat. Al capdavant, després de parlar durant dècades de *La metamorfosi* de Kafka, en un moment donat ens vàrem preguntar si no era millor dir-ne *La transformació*, i en el fons és una sort que en una cultura de les nostres dimensions ens puguem permetre aquesta mena de debats.

Bibliografia

- Adorno, Theodor W. (1967). «Sociology and psychology». *The New Left Review*, 1(46), (novembre-desembre). <<https://newleftreview.org/issues/i46/articles/theodor-adorno-sociology-and-psychology-part-i>>, <<https://newleftreview.org/issues/i47/articles/theodor-adorno-sociology-and-psychology-part-ii>> [Consulta: 18/03/2025].
- (1972). *Sociologia i psicologia*. Francesc Mira (trad. de l'anglès). València: Tres i Quatre.
- (1979). *Minima moralia: meditazioni della vita offesa*. Renato Solmi (trad.), Leonardo Ceppa (intr., notes). Torí: Einaudi.
- (1980). *Minima moralia: réflexions sur la vie mutilée*. Eliane Kaufholz i Jean-René Ladamiral (trad.). París: Payot.

- (1983). «Full extra». Josep Murgades (trad.). *Els Marges*, 27-29, p. 135-138.
 - (1987). *Minima moralia; reflexiones desde la vida dan?ada*. Joaquín Chamorro (trad.). Madrid: Akal.
 - (1995). *Minima moralia: reflections from damaged life*. E. F. N. Jephcott (trad.). Londres: Verso.
 - (2001). *Notes de literatura*. Robert Caner en col·laboració amb Anna Montané (selecció, pròleg, traducció i notes). Barcelona: Columna.
 - (2004). *L'assaig com a forma*. Gustau Muñoz (trad.), Jacobo Muñoz (int.). València: PUV.
 - [2005]. *Minima moralia*. Dennis Redmond (trad.). s. l.: Marxists Internet Archive. <<https://www.marxists.org/reference/archive/adorno/1951/mm/>> [Consulta: 14/03/2025].
 - (2022). *Aspectes de la nova extrema dreta: una conferència*. Gustau Muñoz (trad.), Volker Weiss (epíleg). Catarroja, Barcelona, Palma: Afers.
 - (2024). *Minima moralia: reflexions des de la vida deteriorada*. Joan Ferrarons (trad.). Barcelona: Arcàdia.
- Cabot, Miquel (1997). *El penós camí de la raó: Theodor W. Adorno i la crítica de la modernitat*. Palma: UIB.
- (ed.) (2007). *El pensamiento de Th. W. Adorno: balance y perspectivas*. Palma: UIB.
- Hansen, Miriam B. (2023). *Cinema i experiència: Siegfried Kracauer, Walter Benjamin i Theodor W. Adorno*. Esther Monzó i Núria Molines (trad.). València: Institució Alfons el Magnànim.

Kant, Immanuel (2024). *Crítica de la raó pura*. Miquel Montserrat (trad., ed.), Montserrat Molas (ed.), Salvi Turró (ed., material suplementari). Barcelona: UB.

Kaufmann, Walter (1966). *Hegel: A reinterpretation*. Garden City: Doubleday.

Nietzsche, Friedrich W. (2014). *El naixement de la tragèdia, o Hel·lenisme i pessimisme, seguit de correspondència amb l'autor*. Joan Ferrarons (trad.), Mosè Cometta (pròleg). Leipzig: Cedres Vermells.

Turró, Salvi (1997). *Lliçons sobre història i dret a Kant*. Barcelona: UB.

Notes

[1] Aquest antecedent me'l feu notar Robert Caner, que tingué l'amabilitat de donar-me un cop de mà en la resolució d'uns quants dubtes terminològics.

[2] Vegeu la introducció de Walter Kaufmann (1966) al pensament de Hegel, en què ja comentà les dificultats d'aquest terme i insistí en la necessitat de traduir-lo a l'anglès com a *spirit* en lloc de *mind*, aleshores comú.

[3] Per exemple a *Phänomenologie des Geistes* ('Fenomenologia de l'esperit'), en parlar dels sofistes, o a les *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* ('Lliçons sobre filosofia de la història'), en parlar d'Heràclit.

[4] Aquest i altres recursos tipogràfics poden resultar útils encara que els mots que calgui distingir no provinguin, etimològicament, de llengües diferents. En la meua traducció d'*El naixement de la tragèdia*, de Nietzsche, per exemple, vaig recórrer a l'asterisc per distingir els mots *Vorstellung* i *Darstellung*, tots dos traduïts com a *representació*.

[5] Així s'esdevé, també, mitja dotzena de vegades en la traducció anglesa de Redmond, un parell de cops en l'anglesa de Jephcott i en la francesa de Kaufholz i Ladmiral, però no, en canvi, en la italiana de Solmi.